

Iza starog zastora: Ogledi, portreti i crtice iz zagrebačke kazališne povijesti: Antonija Kassowitz-Cvijić. Priredio Hrvoje Ivanković. Zagreb: Hrvatski centar ITI, 2024.

U okviru svoje teatrološke i dramske biblioteke Mansioni Hrvatski centar ITI objavio je knjigu *Iza starog zastora: Ogledi, portreti i crtice iz zagrebačke kazališne povijesti*, u kojoj su po prvi put na jednom mjestu okupljeni kazališno-publistički tekstovi Antonije Kassowitz-Cvijić, objavljeni od 1910. do 1934. godine. Riječ je o izboru oglada, biografskih članaka i crtica anegdotalnoga karaktera o zagrebačkom kazališnom životu od sredine 18. stoljeća do kraja dvadesetih godina 20. stoljeća. Hrvoje Ivanković priređivač je ovoga vrijednoga izdanja, koje iz zaborava izvlači djelo važne kroničarke društvenoga i kulturnoga života Zagreba.

Ime i djelo Antonije Kassowitz-Cvijić (Zagreb, 17. siječnja 1865. – Zagreb, 18. prosinca 1936.) nije nepoznanica istraživačima koji se bave poviješću odgoja i pedagogije. Njezina majka, također Antonija, bila je nećakinja Vatroslava Lisinskoga, učiteljica glazbe i utemeljiteljica prvoga zagrebačkog *zabavišta* (dječjega vrtića). Sama Antonija Kassowitz-Cvijić završila je učiteljsku školu u Beču. U Zagrebu je radila kao učiteljica, zagovarajući suvremene pedagoške metode. Bila je ravnateljica u Gradskom zabavištu, pisala je priče za djecu, ali i stručne tekstove i knjige iz pedagogije (njezin *Rukovod za zabavište* nagrađen je na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine). No, knjiga *Iza starog zastora* daje uvid u specifično djelovanje Antonije Kassowitz-Cvijić na području kazališne umjetnosti, a u današnjim kazališnim krugovima, kako ističe sam priređivač, njezino ime ne govori mnogo čak ni dobrim poznavateljima, iako su se mnogi autori “katkad i prešutno” koristili njezinim tekstovima o zagrebačkom kazališnom životu. Zaboravu je pridonijela i raspršenost njezinih tekstova po danas teško dostupnim publikacijama, ali i mišljenje kasnijih stručnjaka da je bila više književnica nego kazališna povjesničarka, pa stoga i hrvatska teatrološka literatura zaobilazi njezine radove u rekonstrukciji hrvatske kazališne prošlosti.

Dio njezine ostavštine pohranjen je u Hrvatskom državnom arhivu (HR-HDA-1801. Razne osobe; HR-HDA-893. Gradivo o kazališnoj djelatnosti u Zagrebu), a razni su tekstovi i u okviru Zbirke Ivana Ulčnika u Državnom arhivu u Zagrebu (HR-DAZG-857). Sama je Kassowitz-Cvijić 1928. bila postavljena za vicekustosicu u Zemaljskom arhivu, na što se je posebno osvrnula u tekstu *Moja ispovijest*: “Početak 1928. donio mi je ispunjenje davne želje, kad je toplim zagovorom gosp. ravn. E. pl. Laszowski-ja grad Zagreb prihvatio moju ponudu da mu sređujem i dalje vodim gradski arhiv dokumentarne starine, gdje sam do tada bila samo čest gost. Gosp. Ravnatelj postavio me i za nadzor nad čitaonicom, gdje se dnevno divim našim historičarima.” Na poziv Laszowskoga sudjelovala je i u radu na izdanju *Znameniti i zaslužni Hrvati*, napisavši dvjestotinjak biografskih članaka.

Na začetke njezina intelektualnoga razvoja jak je utjecaj imao poočim Abel Lukšić, ugledni tiskar, nakladnik i publicist, ali i okruženje u kojem se je kretala zahvaljujući majci. Ona je oduševljeno čitala *Vienac* otkako ga je Matica ilirska počela izdavati 1869. godine. U svojem je salonu okupljala “vođe zasnovanog ‘probuđenja hrvatskih žena’, da se u ovih potakne zanimanje za kruto zanemareni hrvatski jezik [...] i više interese oko dostojnog položaja žene i njene zarade”. Majčina prijateljica, njemačka feministkinja Marija Lup, upoznala ih je s knjigom *Das Recht der Frauen auf Erwerb* (“Pravo žena na rad”) autorice Luize Otto. Tako je i Kassowitz-Cvijić razvila dubok interes za ženska pitanja.

Nakon udaje 1896., u skladu sa zakonom iz 1888., Antonija je morala prestati raditi kao učiteljica, a majčinske su ju obveze udaljile i od pisanja za časopise. Aktivna po prirodi, ipak nije mirovala. Uslijed suprugove bolesti prešla je u poduzetničke vode. Otvorila je Školsku papirnicu, gdje su se okupljali umjetnici i intelektualci, a nakon toga se je počela baviti i dobavljanjem za škole “na veliko”. Nakon osam godina takvoga napornoga rada “jednog dana moje me mušterije odnijele onesviješćenu iz dućana u stan, a lijepo organiziran posao propao”. No, radovala se je tomu što opet ima vremena posvetiti se ulozi supruge i majke, a nakon nekoga je vremena, odmorena duha, ponovno počela i pisati. U tekstovima ispunjenima sentimentalnim nabojem i literarno obojenima, opisivala je povijest zagrebačke svakodnevice, portretirajući i uglednike i marginalce. Objavljivala je u *Narodnim novinama* i *Agramer Zeitungu*.

Prve je članke o umjetnosti Antonija Kassowitz-Cvijić objavila 1909. u zrejoj dobi od 44 godine. Bio je to začetak plodnoga razdoblja od 25 godina, tijekom kojega je napisala oko 440 ogleđa, portreta, kritika i koserija o kazalištu, likovnoj i glazbenoj umjetnosti te književnosti i kulturno-povijesnim temama. U malom je Zagrebu njezine mladosti, navodi Ivanković, “odlazak u kazalište bio [...] neka vrsta rituala presudno važnoga u intelektualnom formiranju mladih ljudi”. Tako je od djetinjstva pohodila kazalište jer je njezina majka, i žene okupljene oko nje, željela da se djeca “priviknu hrvatskoj štokavštini i da uzljubimo narodno kazalište za sav svoj daljnji život”. Radovi Kassowitz-Cvijić o kazalištu imaju pozitivan, ali i negativan odjek. Josip Horvat njezin rad naziva “sentimentalnim naklapanjima o starom teatru”, što čudi – naglašava Ivanković – jer je upravo Horvat od 1926. do 1941. bio glavni urednik *Jutarnjega lista*, u kojem su objavljeni mnogi njezini članci. Često je proglašavana nevjerođostojnom, zamjerana joj je “činjenična nonšalancija” i “svojeđlavi kriteriji”. Sama sebe svrstavala je u kazališne kroničare. Neopterećena je metodologijom i paradigmom znanstvenoga rada, lako prelazi iz jednoga oblika izlaganja u drugi te isprepliće činjenice s vlastitim prosudbama, ponekad doista vrlo pristranima. To, jasno, nije prihvatljivo sa znanstvene točke gledišta, ali je “legitimno kad se stavi u koordinate literarnog eseja”, kako dobrohotno zaključuje priređivač.

Njezina je temeljna misija bila oživljavanje i očuvanje uspomena na povijest zagrebačkoga kazališta, a osobito su ju zanimali ljudi koji su sudjelovali u stvaranju profesionalnoga hrvatskoga glumišta. Osim o glumcima, pisala je i o ljudima “iza scene”, o kazališnoj opremi, posebnim efektima, senzibilitetu, ponašanju i ukusu publike, o svemu onom što vjerno prenosi “atmosferu prohujalih kazališnih vremena”. Osobito se je zanimala za životne uvjete, status, primanja i izdatke umjetnika, za njihove obitelji, zdravstvenu skrb, hobije, čak i pogrebe. Iskreno suosjeća s teškim glumačkim životom te emotivno opisuje ponekad traagične umjetničke sudbine, tek se usputno baveći stilsko-tehničkim karakteristikama glume. Njezini su pojedinačni tekstovi samo fragmenti, ali u cjelini daju uvid u “zagrebački kazališni mikrokozmos” od polovice 19. stoljeća.

Prikupljala je članke, kritike i arhivske dokumente. Arhivski je rad, u dijelu njezina opusa posvećenoga kazalištu, najplodonosniji bio u tekstovima o komediografu Titušu Brezovačkom (iz “tematskih i stilskih razloga” priređivač je u ovom izdanju izostavio taj dio opusa) i prvim javnim zagrebačkim pozornicama, a zanimanje za suvremenije kazališne teme urodilo je dvjema publikacijama posvećenima Mariji Ružički-Strozzi i Dragutinu Freudenu. Kako bi što bolje mogla proučavati arhivske izvore, u 60. je godini počela učiti latinski jezik. U pisanju se uvelike oslanjala na vlastita sjećanja, ali i prikupljena živopisna svjedočanstva suvremenika, u tom trenutku vremenih, bivših sudionika kazališnoga života.

Antonija Kassowitz-Cvijić planirala je i pisanje obimnoga djela *Tri vijeka kazališta u užoj Hrvatskoj*, namjeravajući obraditi kazališni život i dramsko stvaralaštvo u “tri bivše kajkavske županije”, od prvih spomena pa do 1860. godine. Projekt je 1930. ponuđen Matici hrvatskoj. Matičin “cenzor” Josip Pasarić sastavio je popis od 97 točaka primjedbi i zahtjeva za korekcijom teksta, koji su išli čak do razine stila (nazvanoga “primitivnim”), forme i pravopisa. Kassowitz-Cvijić takav je tretman ocijenila neprihvatljivim, odgovorivši da čitatelji vole njezin stil, već prihvaćen i u pisanju stručnih djela, na koji nikad prije toga ni u Matici nisu imali primjedbi. Nakon toga taj je veliki projekt ponudila Klubu hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku, ali nije bila spremna proširiti svoj projekt i na povijest kazališta u Slavoniji, te djelo nije dovršeno.

Usprkos svemu, Antonija Kassowitz-Cvijić bila je ugledna osoba na zagrebačkoj kulturnoj sceni, na kojoj se je potvrdila i kao vrsna konferansijerka, držeći uvodnu riječ prije predstava (i sama je pisala komade za odrasle i djecu), predstavljajući autora ili djelo, držeći predavanja o raznim kulturnim, povijesnim i praktičnim temama. Godine 1935. svečano je obilježen njezin sedamdeseti rođendan i pedeseta obljetnica književnoga rada, a zaborav u koji je s vremenom pala nadoknađuje u određenoj mjeri knjiga *Iza starog zastora*.

Prvi od vizualnih priloga u knjizi prikazuje samu Antoniju Kassowitz-Cvijić te možemo u svojoj svijesti povezati lik i djelo te energične žene. Tekst

priređivača Hrvoja Ivankovića pod naslovom *Antonija Kassowitz-Cvijić, zaboravljena čuvarica zagrebačke kazališne prošlosti* oslikava osnovne biografske odrednice njezina života. *Urednička bilješka* pojašnjava da su naslovi tekstova uključenih u izdanje djelomično izvorni, a djelomično urednički (što je detaljnije razrađeno u *Bibliografskoj napomeni* na kraju knjige). Izdanje je popraćeno uredničkim bilješkama koje donose informacije o izvorima, literaturi ili pak određena pojašnjenja pojmova. Kako su njezini tekstovi nastajali kroz duže vrijeme, tijekom kojega se je mijenjao jezik, kao i kriteriji lekture i redakture, to se odražava i u njezinim tekstovima. U pripremi ovoga izdanja priređivač je nastojao očuvati autentičnost autoričina izričaja te je u tekstove intervenirao samo gdje je bilo nužno. Na kraju knjige navedeno je iscrpno *Kazalo imena*.

Prva veća tekstualna cjelina u knjizi nosi naslov *Iz zagrebačke kazališne prošlosti*, a u toj su cjelini objedinjeni tekstovi koji govore o prvim javnim pozornicama i kajkavskim izvedbama u đlačkom konviktu, nakon čega slijedi obilje iznimno zanimljivih, živopisnih podataka, anegdota i sjećanja na kazališni život u starom Zagrebu. Primjerice, glumili su umjetnici “s praznim trbuhom”, bez primjerenih rekvizita, u stalnoj opasnosti od požara, padova i ozljeda, nastupajući u svakojakim uvjetima. Šaptači su ih “ucjenjivali” plaćanjem pokojega pelinkovca kako ih ne bi na sceni ostavili “na cjedilu”. Zvuči nevjerovatno, ali glumci su na prvo službeno kazališno gostovanje išli o svojem trošku, trpjeli glad i nevolje te jedva, doslovce, izvukli živu glavu. Iste kostime nosili su godinama, iz predstave u predstavu, od izvedbe do izvedbe, od glumca do glumca. Slavni je Andrija Fijan “kroz više godina glumio klasične ljubavnike u jednom te istom ljubičastom trikou [...] tek kad je Fijan u bedrima okrupnio” te je bilo bojazni da bi moglo “doći do nemilog incidenta” na pozornici, kupila je uprava novi triko na oduševljenje publike, te je na toj izvedbi Fijan bio slavljen i više nego inače! Ponekad bi se glumci “kostimirali” u odjeću posuđenu od imućnijih ljubitelja teatra, ali bi nastala nevolja ako bi vlasnik zatrebao svoj odjevni predmet, pa se izvedba morala otkazati. Posuđene su cipele bile poseban problem jer su uvelike utjecale na umjetničku izvedbu – teško je biti uvjerljiv junak ili ljubavnik ako cipele žuljaju ili pak spadaju s nogu. Čitajući o tom kako su ljubimci kazališne publike pecali ribu ili pak slavljene umjetnice po livadi ubirale radič za salatu, kako bi se nekako prehranili, u mješavini smijeha i ganuća zaključujemo kako je svakodnevni život velikana koji su stvarali zagrebačko profesionalno kazalište doista bio “kruh sa sedam kora”, kako navodi sam priređivač.

Detaljnije o svima njima govore tekstovi skupljeni u drugu veću cjelinu u ovom izdanju, naslovljenu *Portreti i biografske usputnice*. Dimitrija Demeter, članovi umjetničke obitelji Freudenberg, Adam Mandrović, Ivana Bajza-Slavik, Andrija Fijan, Marija Ružička-Strozzi, Arnošt Grund samo su neki od umjetnika o kojima piše Antonija Kassowitz-Cvijić.

Treća sadržajna cjelina nosi naslov *Mrvice iz starog teatra* i oživljava anegdote “zagrebečkih komedijaša, koji su svakemu človeku mili i dragi, makar su malo huncuti”. Tako su na predstave, kada se je kasnilo, stizali čak i volovskim zapregama, snalazili se improvizirajući na sceni zbog nepredviđenih okolnosti, a za “takove neugodne incidente treba *esprit* i domišljatosti”, propuštali su replike u važnim scenama i bili kažnjavani novčanom globom, zaboravivši tekst fingirali bi omaglicu – “stari, prokušani teaterski trik”.

Preostaje zaključiti kako je ovo izdanje mnogostruko vrijedno. Samo je po sebi razumljivo da je svaka izvedba uživo nepredvidiv, živ organizam i da su moguće svakojake situacije, a tu je atmosferu svojim stilom autorica uspješno prenijela. Kritike koje su, po pitanju metodologije i znanstvenoga pristupa, pratile njezin rad, a kasnije i vrednovanje njezina opusa, opravdane su ako ih se promatra kroz određenu prizmu. No, ako malo promijenimo kut gledanja, opažamo kakvo nam je bogato vrelo podataka namirila, kakav je živopisan svijet spasila od zaborava i koliko je zanimljivih svjedočanstava očuvala, a koja će možda nekim budućim, metodološki ispravnijim radovima, doprinijeti na onaj način na koji to može samo stvaran život i, naravno, umjetnost.

Danijela Duvnjak